

بررسی مضامین اخلاقی، اعتقادی و دینی در ادبیات عامیانه شهربابک

فاطمه رباحی^۱
عطامحمد رادمنش^۲
محبوبه خراسانی^۳

چکیده

مضامین اعتقادی و اخلاقی بخشی از ادبیات عامیانه است که نمایانگر ایمان پاک و خالص مردم عامه در طول تاریخ است. ادبیات عامیانه هر منطقه میراث معنوی نسل‌های پیشین است؛ و ریشه در سنت‌های بومی و محلی آن اقلیم دارد و ادبیات عامیانه بیانگر اعتقادات و آداب و رسوم هر منطقه است. باورهای دینی در بین مردم شهربابک جایگاه ویژه‌ای دارد و به اشکال گوناگون در ادبیات و شعر این مردمان مشهود است.

بررسی باورهای مذهبی و اخلاقی یکی از جنبه‌های شعر عامیانه هستند که کمتر به آن‌ها توجه شده است. این مقاله در پی آن است که رویکرد اعتقادی و اخلاقی را در اشعار عامیانه شهربابک بررسی کند و نشان دهد که علاوه بر عشق و وصف، مضامین اعتقادی نیز در لا به لای اشعار عامیانه به چشم می‌خورد و این شاید کارکرد هنر عامه است که توانسته مضامین مختلف را در کنار هم به تصویر بکشد.

واژگان کلیدی

قتل مضامین اعتقادی، باورهای دینی، مضامین اخلاقی، ادبیات عامیانه، شهربابک.

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.

Email: F.reyahi56@gmail.com

۲. استاد، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: radmanesh@phu.iaun.ac.ir

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.

Email: m.khorasani@yahoo.com

پذیرش نهایی: ۱۳۹۷/۱۰/۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۶/۳

طرح مسأله

ادبیات عامیانه با تکیه بر ارزش فرهنگ و سنت ملی و نشان دادن بخردانه و بهنجار بودن رفتارها و سنت‌های گذشتگان، احساس پاس و احترام به میراث فرهنگی را در مردم جامعه برمی‌انگیزد و مردم را در تداوم و تکرار رفتارها و عقاید سنتی گذشتگان ترغیب و تشویق می‌کند. فرهنگ عوام در هر منطقه نمایانگر احساسات، علایق و نیازها و تحول فکری مردم آن منطقه است و شرح احوال آنچه که بدان افتخار کرده‌اند و دوستش داشته‌اند. دین و اخلاق آمیخته با زندگی مردم است به طوری که بازتاب آن در ادبیات مردم عامه مشهود است.

ادبیات عامیانه بازتاب ارزش‌ها، باورها و اعتقادات مردم عامه است چرا که ذهن این مردمان قبل از آنکه ادبی باشد اجتماعی است روابط و واقعیت‌های فکری و اندیشه آن است که در قالب شعر درآمد است.

فرهنگ هر ملتی میراثی از اعتقادات، اسطوره‌ها، باورها، آداب و رسوم و به طور کلی شیوه زندگی آن‌ها است که در طول تاریخ توسط پیشینیان و اجداد ساخته شده است و به ما منتقل شده است. با حفظ این میراث گذشتگان می‌توان اعتقادات و باورهای دینی، اجتماعی و فرهنگی در جامعه را تداوم بخشید.

این مقاله بازتاب اعتقادات و باورهای دینی و اخلاقی را بررسی می‌کند که در قالب اشعار عامیانه شهربابک مشهود است و از خلال اشعار به آن می‌پردازد و مشخص می‌کند که ادبیات عامیانه شهربابک تجلی باورهای دینی مردم این شهرستان است. در واقع این مقاله به بررسی خلیقات، فرهنگ و آداب و رسوم و باورهای مذهبی و مضامین اخلاقی در اشعار عامیانه شهربابک پرداخته می‌شود و نمونه‌ای از آن به عنوان شواهد و تحلیل آورده می‌شود.

الف: مضامین اعتقادی و مذهبی

۱. حمد و ستایش خداوند

در ادبیات عامیانه شهربابک سپاس و شکر خداوند بازتاب ویژه‌ای دارد و اشعار زیادی در این مورد آمده است. شاعر عامه طبق دستورات دین اسلام سفارش می‌کند که همه کارها را با بسم‌اله و بردن نام خداوند شروع کنند.

خدایا راضیم من بر رضایت
به هر جایی که باشد ناامیدی
خدایا می‌دهم جان بر قفایت
نمایم از ته دل من صدایت
(ریاحی، ۹۶: ۴۹)

هر کاری می‌کنی بگو بسم الله
تا جان به تنت هست همین را بگو
تا جمله گناهان تو بخشد الله
لا حول و لا قوه الا بالله
(همان: ۴۹)

۱.۱. طلب نعمت و تندرستی از خداوند

شاعر عامه از خداوند نعمت روزی و سلامتی را می خواهد و برای این موارد دعا می کند.

خداوندا که ناداری بلا بود
فرستادی تو پس نعمت برایم
بلای جان ما بیچاره ها بود
نفهمیدم که نعمت از کجا بود
(همان: ۵۰)

طبییان جملگی گردیده حیران
به درگاهت مکن پس ناامیدم
همه جا مانده اند در درد و درمان
طیب ما تویی در کل دوران
(همان: ۵۰)

۲. زیارت امام علی (ع) و طلب کمک از او

ادبیات عامه شهر بابک تجلی باورهای اعتقادی این مردمان است. مضمونی که بیش از همه مضامین در این اشعار دیده می شود نام مولای متقیان حضرت علی (ع) است و به طور مکرر نام اسب حضرت علی دلدل و نام شمشیر او ذوالفقار نام برده شده است همچنین آرزوی زیارت حضرت علی از آرزوهای شاعر عامه است.

ایوان نجف عجب صفایی دارد
ای کعبه به خود مبال از روی شر
حیدر بنگر چه بارگاهی دارد
جایت بنشین که هر که جایی دارد
(ریاحی: ۱۳۹۶، ۷۸)

یا رب به محمد که علی را برسان
هر وقت که اجل دامن عمرت گیرد
آن یگه سوار حیدری را برسان
پیش از ملک الموت، علی را برسان
(همان: ۱۷۵)

گاهی شاعر عامه از امیرالمومنین، شاه ولایت کمک می خواهد:

امیرالمومنین دردم دوا کن
چراغ روغنی نذر تو دارم
مقام و منزلت در کربلا کن
به هر جایی روم حاجت روا کن
(همان: ۷۶)

بیا ساقی بده آب حیاتم
امیرالمومنین هست سرور من
رسیده موسم وقت وفاتم
بده از آتش دوزخ نجاتم
(حسینی موسی: ۱۳۹۵، ۵۰)

علی دیدم علی در خواب دیدم
علی دیدم با دو ذوالفقاره
علی در مسجد و محراب دیدم
چو باد اندر رکابش می دویدم
(حسینی موسی: ۱۳۹۵، ۱۰۱)

امیرالمومنین دس وَر کمر زد
میرادم را بده یکبار دیگر
(همان: ۸۸)

یا علی درماندم و اکنون برس فریاد من
آقا امیرالمومنین، فریاد رس
(ریاحی: ۱۳۹۶، ۷۵)

سر تل بلند آلاله سر زد
امیرالمومنین مولا و سرور

یا علی گفتمی که درمانی، رسه فریاد تو
پا بر گل، دست بر سر، من فروماندم به گل

شاعر عامه زمانی از اسب حضرت علی (دل‌دل) و جای پای آن نام می برد:

قدمگاه علی تا سُم دُلْدُل
چکیده وَر زمین حاصل شده گل
(حسینی موسی: ۱۳۹۵، ۴۰)

در بین لایلی های شهر بابک که برای خوبانند کودکان استفاده می شود نیز نام علی (ع)
آمده است:

که لالا بر تو می گویم
علی داماد پیغمبر
(ریاحی: ۱۳۹۵، ۸۰)

لالا، لالا، علی گویم
علی برتر، علی سرور

در بین اشعاری که بعد از نماز نیز می خوانند از امام علی کمک می خواهند:

ذکر سر زبانه
تاب قفس ندارم
شاید که در نمانه
نام علی بخوانم
هر چه کند خدا کند
حق نظری به ما کند
(همان: ۶۹)

الله علی به جانم
مرغ شکسته بالم
ناد علی بخوانم
علی ز جانم
شاید که در نمانه
درد مرا دوا کند

۳. ذکر و یاد پیامبر (ص)

یاد و نام پیامبر در ادبیات عامیانه شهر بابک ریشه دوانده و اشعار مذهبی این مردمان دیده می شود. گاهی از صفات محمد مثل امین نیز نام برده اند و گاهی هم از پیامبر برای برآوردن حاجات کمک خواسته اند:

درون سینه ات داری نگینی
همو که پیام آور رب العالمینه
(حسینی موسی: ۱۳۹۵، ۷۳)

حلیمه به قربون نامت که ام البنینی
همو نگینی که نامش محمد امینه

خداوندا تویی اکبر، ما هستیم ذره ای کمتر
 به حق فاطمه شب دین، شب در
 به حق دین پیغمبر، به حق ساقی کوثر
 شفا ور ما بده الله اکبر، مراد ما بده الله اکبر
 (ریاحی: ۱۳۹۶، ۸۱)

اول نامم به نامت یا محمد
 که سیم سروری بر کائناتی
 دوم کعبه مقامت یا محمد
 که چهارم من غلامت یا محمد
 (حسینی موسی: ۱۳۹۵، ۴۰)

۴. ذکر و یاد امام حسین (ع) و حضرت عباس (ع)

یاد امام حسین و آرزوی زیارت او و سایر شهدای کربلا از آرزوهایی است که در ادبیات عامیانه و اشعار و دوبیتی های شهربابک کاربرد خاص دارد. شاعر عامه مکرراً از آرزوی زیارت در اشعارش سخن گفته است:

دلَم می خواد از اینجا پر بگیرم
 زمین کربلا قبر شهیدان
 زمین کربلا لنگر بگیرم
 سراغی از علی اصغر بگیرم
 (ریاحی: ۱۳۹۵، ۶۵)

ای عباس علی قهار
 این غم را که می دانی
 ای سرو علم بردار
 از روی دلَم بردار
 (همان: ۶۵)

در چاووشی ها که زائران کربلا می خوانند نیز نام امام حسین و ذکر واقعه کربلا و شهادت آن حضرت دیده می شود و از مصائبی که به امام حسین و یارانش رسیده یاد می کنند و بر دشمنان او لعنت می فرستند:

ای گوهر پاک یا ابا عبدالله
 لعنت به قوم خصم که بستند آب فرات را
 بر دست بریده ی صحرای کربلا صلوات
 جانم به فدات یا ابا عبدالله
 بر روی شما و اطفال شما یا ابا عبدالله
 بر حسین شهید بی دست کربلا صلوات
 (همان، ۷۶)

ای همسفر زینب رفتیم و خداحافظ
 ای پادشه خوبان از کوی تو با افغان
 ای تاج سر زینب رفتیم و خداحافظ
 ای تشنه لب عطشان رفتیم و خداحافظ
 (همان: ۷۷)

۵. زیارت امام رضا (ع)

زیارت امام رضا (ع) از مضامین اعتقادی است که بازتاب خاصی در ادبیات عامیانه شهربابک دارد. شاعر عامه در آرزوی زیارت امام رضا است و این آرزو با لحنی ساده و صمیمی در

اشعار او متبلور است:

خداوندا خراسون کن نصیبم به آنجایی که آقا گشته بیمار	برم در خدمت آقای غریبم خودم بیمارشم و آقام طبیبم (حسینی موسی: ۱۳۹۵، ۷۳)
خدا رو شکر که زوار رضایم به قربون سرای همچی امامی	رسن در گردنم کنده به پایم طلب کن تا به پابوست بیایم (همان: ۷۵)
زیارت می کنم امام رضا را به قربون سر همچین امامی	بیوسم گنبد زرد طلا را شفاعت می کنه شاه و گدا را (ریاحی: ۱۳۹۵، ۸۰)
شتر را بار کردم بار قالی زیارت می روم حضرت رضا را	زیارت می روم جای تو خالی بیوسم گنبد زرد طلا را (همان: ۷۵)
به پیری که رسیدم ناله کردم علی موسی الرضا قربون نامت	علی موسی الرضا را یاد کردم خودم جارو کشم، کاکام غلامت (همان: ۷۵)

۶. حضور امام زمان

در اشعار عامیانه مردم شهر بابک که شیعه هستند و ارادت خاصی به ائمه اطهار دارند حضور امام زمان نیز حس می شود.	گفتم که خدا مرا مرادی بفرست فرمود که با زمزمه یا زهرا
طوفان زده ام راه نجاتی بفرست نزد گل نرگس صلواتی بفرست (ریاحی، ۱۳۹۶: ۵۰)	

۷. حضور چهارده معصوم

در فرهنگ و ادبیات عامیانه شهر بابک اشعار زیادی در ذکر چهارده معصوم آمده است. مخصوصاً اشعاری که دوازده امام را به ترتیب با شعر می خوانند و برای کودکان نام ائمه را به صورت شعر می آموزند که در اینجا چند بیت از آن به اختصار ذکر می شود.	اول گویم خدا را آن شاه اولیا را
صلوات بر محمد	علی مرتضی را صل علی علیا

بعد از علی حسن بود چو غنچه در چمن بود

او نور چشم من بود صل علی علیا

صلوات بر محمد

بوی حسین شنیدم چو گل شکفته دیدم

(ریاحی، ۱۳۹۶: ۵۳)

۸. قرآن

یکی از مبانی اعتقادی که در ادبیات عامیانه شهر بابک کاربرد ویژه ای دارد قرآن است. گویی مردمان این سرزمین بیش از هر چیز با قرآن مانوس بوده اند و این کتاب نور و رحمت هیچ گاه از ذهن و زبان آن ها دور نمانده است. هر کس به فرا خور خویش از آن بهره ها برده است:

دم صبح است که مشغول نمازم از این کوچه گذر کردی، چه سازم

زبونم قل هو الله را غلط خوند خداوناً در این معنی چه سازم

(ریاحی: ۱۳۹۵، ۶۳)

به قرآنی که خطش ناشماره به مولایی که تیغش ذوالفقاره

سر از سودای عشقت بر ندارم که تا دین محمد برقراره

(ریاحی، ۱۳۹۵: ۳۳)

۹. قرآن و سوگند

یکی از موارد پر کاربرد در ادبیات عامیانه شهر بابک سوگند خوردن به قرآن است. هنگامی که پای عهد و پیمان در میان است، برای شکسته نشدن این عهد و پیمان سوگند یاد می کنند:

بیا دربون بیا درگشوه بون (بام) بیا از نو بندیدم عهد و پیمون

کلام الله بیار تا هم قسم شیم مبادا جاهلیم گردیم پشیمون

(حسینی موسی: ۱۳۹۵، ۱۴۱)

به قرآنی که خطش ناشماره به مولایی که تیغش ذوالفقاره

سر از سودای عشقت ورن دارم که تا دین محمد برقراره

(همان: ۱۴۱)

۱۰. نماز و روزه

از دیگر مبانی اعتقادی که در ادبیات عامیانه شهر بابک دیده می شود نماز و روزه است.

دم صبح است که مشغول نمازم از این کوچه گذر کرد، چه سازم

زبونم قل هو الله را غلط خوند خداوناً در این معنی چه سازم

(ریاحی، ۱۳۹۵: ۶۳)

خبر از من بپر شهر بابک
نماز و روزه و عیادت مبارک
(همان: ۲۴)
اطاعت به از هر کاره
که پیش از صبح بیداره
(ریاحی، ۱۳۹۶: ۵۲)

الامرغ سفید پا مبارک
بگو دلبر سلامت می رسونه
سحر برخیز عبادت کن
سعادت آن کس می داره

ب: مضامین اخلاقی

به اعمال و رفتاری که از خلیات ناشی گردد اخلاق و یا رفتارهای اخلاقی می گویند. (مهدوی کنی، ۱۳۸۸: ۱۳). اخلاق و آموزه های اخلاقی در همه فرهنگ ها دارای اهمیت است. در فرهنگ و ادبیات عامیانه شهر بابک نیز جایگاه ویژه ای دارد. اشعار و قصه های مردمان این سرزمین در جهت آموزش و یادآوری ارزش های اخلاقی است. در اینجا به ذکر مواردی از مضامین اخلاقی در ادبیات عامیانه شهر بابک می پردازیم:

۱- خدمت به خلق

«از نقاط بسیار حساس در اخلاق اسلامی حس تعاون و خدمت به مردم به خصوص مومنان است. از مجموعه تعالیم اسلامی و سیره اولیا استفاده می شود که پس از ادای فرایض بالاترین وسیله تقرب به خداوند متعال این خصلت نیکوست» (همان: ۴۷۷). در فرهنگ و ادبیات عامه شهر بابک نیز خدمت به مردم عبادت محسوب می شود و در انجام آن تاکید شده است. در داستان هایی مثل افسانه شاه عباس خدمت به خلق آموزش داده شده و یا ضرب المثل «یه دست صدا نداره» نیز نشان دهنده روحیه تعاون و همکاری در بین مردم است.

نمی دونم چه طو بود و چه طو شد
منی که بافه می دادم به مردم
که روز روشنم مانند شو شد
چطو خوشه بچینم که درو شد
(حسینی موسی، ۱۳۹۵: ۲۳۰)

۲- امیدواری

امید داشتن به لطف خداوند از دیگر ویژگی های اشعار و دوبیتی های شهر بابک است. درختی یکی که بودن در بیابون
مرا آبی ندادن تشنه گشتم
مرا آبی ندادند جمله یارون
به امید خدا و قطره بارون
(ریاحی، ۱۳۹۶: ۵۷)

۳- صداقت

صداقت و راستگویی از دیگر فضیلت‌های اخلاقی است که در ادبیات عامیانه شهر بابک کاربرد دارد. در ادبیات این سرزمین داستان‌هایی در مذمت دروغ‌گویی و سفارش به راستگویی آمده است مثل ضرب‌المثل « دم خروس شما را ببینم یا قسم حضرت عباس را باور کنم » که اشاره به دروغ گفتن و پنهان کردن حقیقت دارد.

نتیجه‌گیری

با بررسی اشعار و دوبیتی‌ها شهر بابک می‌توان مضامین اخلاقی و مبانی اعتقادی مردم این شهر را در ادبیات عامیانه آن مشاهده کرد. شاعر عامه که مسلمان معتقد به ائمه اطهار است نام ائمه و اعتقادات مذهبی مثل نماز و روزه را در اشعارش گنجانده است تا از این طریق مبانی اعتقادی را آموزش داده باشد.

امید است با زنده نگه داشتن ادبیات عامه و فرهنگ بومی این شهرستان می‌توان گامی در جهت حفظ اعتقادات مذهبی و اخلاقی و یادآوری این باورها به نسل جوان برداشته شود و این گنجینه عظیم حفظ گردد.

فهرست منابع

- ۱- حسینی موسی، زهرا، (۱۳۹۵) بومی سروده های شهربابک، کرمان، مرکز کرمان شناسی.
- ۲- ریاحی، فاطمه، (۱۳۹۵) دوبیتی های عامیانه شهربابک، کرمان، مرکز کرمان شناسی، ۱۳۹۵.
- ۳- ریاحی، فاطمه، (۱۳۹۶) فرهنگ و ادبیات عامیانه شهربابک، رساله مقطع دکتری، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد نجف آباد.
- ۴- فاضلی شهربابکی، افسر، (۱۳۸۸) کنایات و ضرب المثل های شهربابک با گویش محلی، کرمان، مرکز کرمان شناسی.
- ۵- مهدوی کنی، محدرضا (۱۳۸۸) نقطه های آغاز در اخلاق، عملی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.